

GLEMMER DU

TÅRNBY KOMMUNES LOKALHISTORISKE TIDSSKRIFT

NOVEMBER / DECEMBER 2016

SUNDBYERNE

Tårnbys tabte land

NUMMER 6 / 2016

DEL 2

FORSIDE:

Reiermanns have til huset på hjørnet af Shetlandsgade og Amagerbrogade fra dengang, hvor Sundbyvester hørte til Tårnby. Shetlandsgade hed før 1901 Willemoesstræde. Familierne på billedet var Reiermann, Leth og Lindgreen. Ved bordet sidder fra venstre: Fru Augusta Leth, fru Marie Lindgreen, ubekendt dame, papfabrikant Martin Leth og ubekendt dame. Marie Lindgreen var født Reiermann og blev gift med smedemester Michael Lindgreen. Drengen ved siden af hende er Viggo Lindgreen, der blev tobakshandler på Amagerbrogade. Drengen stående yderst til venstre: Carl Henning Reiermann Leth. Stående fra venstre: Ubekendt unge pige og ubekendt dame med hat. Fotograferet omkring 1894.
Foto: Tårnby Stads- og Lokalkarkiv, B6560

KILDER

- Gårdmand Peder Svendsen Smidts erindringer, Dragør Lokalkarkiv. Gengivet i Nyt fra lokalhistorien - nyhedsblad fra Dragør Lokalkarkiv, nr. 6, 1997 Den asiatiske kolera - på Amager 1853.
- Niels A. Christiansen: Et Brev fra Kolera-aaret 1853. Personalhistorisk Tidsskrift rk. 9, bd. 4, 1931.
- A458 Beretning til Sundhedscollegiet om Cholera Epidemien i Amager District 1853 af W. Feilberg, Districtslæge. [I kopi. Der er rettet lidt på teksten for at gøre det lidt lettere at læse – red.]
- Mellem to tidsaldre. Erindringer af Ida Johnsen, født Jessen. I serien: Memoirer og breve. Vol. 23. Julius Clausen og P. Fr. Rist. 1915.
- Karl-Erik Frandsen, Erik Husted, Inger Kjær Jansen og Lis Thavlov: Amager. Nyt Nordisk Forlag 2002.
- A. Kierulff Jensen (red.): Amagerbogen. Danske Byer og Deres Mænd. København 1939.
- Erik Husted: Fra det nu forsvundne Sundby. Strandbergs Forlag 1998.
- Udklip om Sundby Kirke fra arkivets udklipssamling, 27.67

COPYRIGHT

Ophavsretten og ejendomsretten på billederne og illustrationerne tilhører Tårnby Stads- og Lokalkarkiv, en anden institution eller en professionel fotograf. Fotografierne må ikke bruges i andre sammenhænge uden tilladelse. Har du brug for et billede eller en illustration, kan du henvende dig til Tårnby Stads- og Lokalkarkiv.

For enkelte billeder har det været umuligt at finde frem til den retmæssige ophavsretsindehaver. Dersom Tårnby Stads- og Lokalkarkiv krænker ophavsretten, er det ufrivilligt og utilsigtet. Såfremt du mener, der er materiale, der tilhører dig, bedes du derfor kontakte bibliotek@taarnby.dk

HVIS DU VIL VIDE MERE:

Tjek arkivets del af bibliotekets hjemmeside på www.taarnbybib.dk/sol

ISSN 1397-5412

© Tårnby Stads- og Lokalkarkiv 2016

Tidsskriftet GLEMMER DU

Research: Ejvind P. Christensen, Lone Palm Larsen

Tekst og redaktion: Lone Palm Larsen

Layout: Anne Petersen

Trykkeri: Rosendahls Schultz Grafisk

SUNDBYERNE / DEL 2

Tårnbys tabte land

Engang hørte Sundbyvester og Sundbyøster til Tårnby, men da hovedstaden flød over sine grænser, fik de to landsbyer mange af storbyens problemer. Særligt flyttede mange arbejdere til områdets små boliger med store konsekvenser for sundheden. Under koleraen i 1853 mistede mange livet. Det berettede Peder Svendsen Smidt om, da han udbedrede nogle af de dårlige veje.

Gennem Ida Johnsens erindringer blev Sundbyerne i 1870'erne belyst. Hun fik sat sygeplejen i system og fik på den måde hjulpet mange mindrebemidlede.

KOLERA I BENBRÆKKERGADE

”I juli måned dette år begyndte jeg at opfylde den grøft, som går fra landevejen omkring bager Schumachers ejendom i Sundby og hen til den såkaldte *Benbrækkergade* og tillige at brolægge den og levere sten til samme. At denne grøft blev udrenset og opfyldt var af den årsag, at kolera begyndte at rase, og den stank, som derfra kom, skulle forårsage meget dertil.”

Som gårdmand og husmand havde man – især tidligere – forpligtelser omkring vedligeholdelse af vejene og grøfterne. Gårdmænd kunne sende tjenestefolk eller deres søner, men husmændene måtte ofte selv stå for arbejdet. Det

var dog anderledes for Peder Svendsen Smidt, fordi han foruden at være gårdmand også havde en anden beskæftigelse med at ordne veje, og han havde folk til arbejdet.

Strækningen har formentlig været fra Sundbyvesters gårdække langs Øresundsvej og hen til den nuværende Lærdalsgade. Lærdalsgade hed før navneforandringen i 1951 Islandsgade, men som i 1901 hed Ny Vestergade og var en af gaderne i landsbyen Sundbyvester. Gaden husede mest jordløse husmænd, hvilket ikke betyder, at de ingen jord har til deres hus. Derimod er det ensbetydende med, at jorden ikke var opgjort i hartkorn, og dermed blev der ikke betalt skat

af jorden. Beskatning skete i forhold til ejendom, som dengang blev opgjort i hartkorn, og på formue.

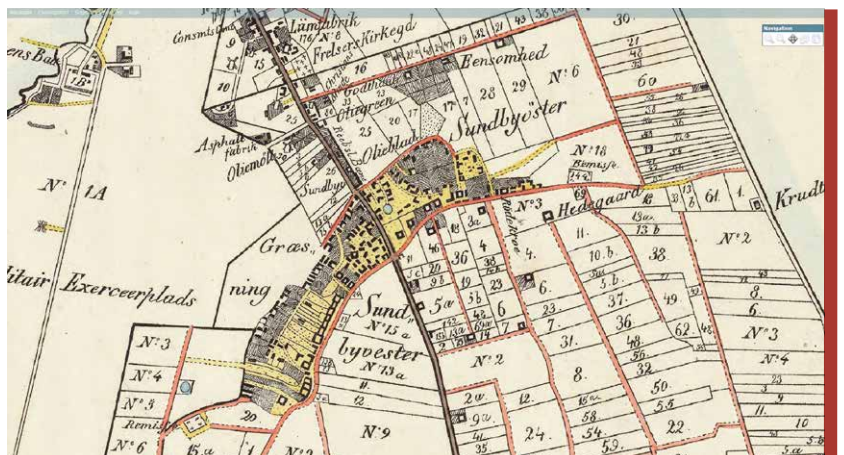
I midten af 1800-tallet blev Ny Vestergade i Sundbyvester kaldt *Benbrækkergade*, fordi den åbenbart har været ekstra slem at færdes på.

Eksempelvis levede der i gaden en Vilhelm Møller, som var kleinsmedesvend ved Løvens Jernstøberi i 1850. Han var 27 år og født i København, men hans kone, Ellen Jansen, var fra Tårnby og 30 år. De

boede der sammen med deres to børn og Ellens lillesøster på 26 år. De overlevede koleraen. Desværre led de en trist økonomisk skæbne. Om det skyldes, at familien var blevet syge med kolera og det dermed berørte økonomien, vides ikke. Ejendommen de havde købt om sommeren i koleraåret for 1.200 rigsdaler, skulle sælges på auktion allerede året efter den 3. april 1854. Det har Erik Husted fundet frem på en auktionsplakat fra Landsarkivet Sjælland. I 1855 boede

Islandsgade i Sundbyvester med rendestenen løbende langs hele gaden. I gaden lå landsbyens huse og husmandssteder. Før 1901 hed vejen Ny Vestergade, og efter 1951 hed den Lærdalsgade. Gaden blev i folkemunde kaldt *Benbrækkergade*. Det er en affotografering af et prospektkort fra omkring 1909. Foto: Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B6555

På et udsnit af et kort over Tårnby Sogn kan de sammenvoksede landsbyer Sundbyøster og Sundbyvester ses. Ind mod København er der sat navn på en del af fabrikkerne, hvor meget af det gamle overdrev er blevet bebygget. Kort: Geodatastyrelsen, Stermkort Tårnby Sogn fra ca. 1850.

familien Møller så til leje – til- lige med to andre familier – hos enken Marchen Geertsen, der var husejer i Sundbyvester, foruden at hun handlede med grønt.

HANS WILLUMSEN

”I den tid at dette arbejde fore- gik, var det, at kolera rasede stærkest og så meget der om- kring, hvor arbejdet foretoges, så at de mennesker, vi talte med den ene dag, når vi var der, var død dagen efter, når vi kom der. I bagerens gård boede Hans Willumsen, som det var brændt for, indtil de fik

opbygget deres [gård – red.] igen.”

Formentlig er Hans Wil- lumsens gård brændt i den store brand i 1852, hvor i alt syv gårde og flere huse langs den nuværende Englandsvej brændte. Det var gård nr. 4 og i 1850 blev den ejet af Hans Willumsen, som var en ung- karl i 20’erne. Foruden boede hans far på gården, hans tante og fire tjenestefolk. I 1855 var han gift med Maren Jansen og havde en datter på 1 år. Hans far var der stadig, men ikke hans tante. Desuden havde to tjenestekarle og tre tjenestepi- ger ophold på gården.

”Første dag vi var der og arbejdede, kom Hans Willumsens kone ud med sit barn på armen og indbød os til kaffe, hvorfor vi takkede og gik med hende ind. Efter at jeg havde drukket tvende kopper kaffe, takkede jeg, da jeg ikke havde drukket kaffe på 14 dage, formedelst en dårlig fod, jeg havde, og var forbuden af doktoren at drikke kaffe. Men hun på en måde tvang mig til at drikke én til og sagde, at det var det mindste, at vi kunne give hverandre, da vi ikke vidste, hvor længe vi her var sammen, og at vi nok kunne komme der ind, da der ingen sygdom var.”

”Men dagen efter kommer deres pige fra København og er syg og dør samme dag. En karl af deres dør. Manden, konen og deres barn bliver syg med flere der i gården. Barnet dør, konen ligger i flere uger, men kommer sig. Vi turde nu ikke komme der ind mere, og vi så, der daglig kørtes med flere lig, og de, der kørte med disse, havde bestandig cigarer i munden og kørte næsten, hvad hestene kunne rende.”

I arkivets nye database over Kolera i Sundby kan mange af de personer, der omtales findes. Tjenestekarlen, der døde, var Ole Larsen på 24 år født i Nøddebo. Det skete den 28. juli 1853. Ægteparrets barn var Pitter Hansen på 1 år, der døde den 1. august. Desværre kan det ikke ses i arkivets database, hvem der kunne være ”deres pige fra København”. Antagelig har de mange mennesker, der var stuvet sammen i bager Schumachers gård, ikke været godt for hygiejnen og har medvirket til den megen smitte. Generelt kan det siges, at de der boede tæt og ikke havde tilstrækkelige midler til god kost, stor renlighed og ren drikkeelse bukkede under for koleraen. Som regel klarede bønderne dermed frisaag i forhold til tjenestefolk, arbejdere og ansatte.

Det var ikke kun Feilberg selv, der syntes, han havde travlt på grund af koleraen. Også Peder Svendsen Smidt bemærkede, at lægen havde fået sin sag for. ”Doktoren færdedes hvert øjeblik på vejen såvel dag som nat. Jammer og sorg hørtes her overalt.”

Kolera i Sundby 1853

[Se hvordan du kan søge i arkivets databaser](#)

Du må gerne bruge informationerne fra databasen, når du henviser til Tårnby Stads- og Lokalarkiv. Du må ikke hente databaserne over i din egen database eller hente dem ind på din hjemmeside. Du må gerne henvise direkte til siden. Copyright © Tårnby Stads- og Lokalarkiv

Navn: Født: Fødested: Død: 28 Alder:
 Status:
 Dødsårsag: Forældre: Ægtefælle: Ægtefælles stilling: Note:
 Landsby: Søgl Ryd feltnet

Fornavn	Efternavn	Født	Fødested	Død	Alder	Status	Dødsårsag	Forældre	Ægtefælle	Ægtefælles stilling	Note	Landsby
Hans	Nielsen	1820	Tårnby Sogn	28 juli	33	Ugift	Epidemisk Kolera				tjente hos olieollemøller Petersen på Amagerbro i Sundbyvester	Sundbyvester
Ditlev Heinrich	Slotfeldt	1851	Sønderborg	28 juli	2	Søn	Epidemisk Kolera	Muresvend Slotfeldt			moderen var gift med snedkervend Ole Larsen Kjærgård født i Sønderborg	Sundbyvester
Sophie Cathrine	Grell	07-05-1788	Maglebylille	28 juli	65	Enke	Nyregrus	Møller Asmus Grell og Elisabeth Christine Bergstrøm	Afdøde Anders Møller		Afdøde Anders døde som fattiglem på Tårnby Fattighus født i Maglebylille	Sundbyvester
Ane	Jensen	1825		28 juli	28	Gift	Epidemisk Kolera	Husmand Jens Pedersen Raagaard	Carl Pedersen	Indsieder og hujlmand		Sundbyvester
Ole	Larsen	1829	Nødebo	28 juli	24	Ugift	Epidemisk Kolera				tjenestekari hos gårdmand Hans Villumsen født i Nødebo	Sundbyvester
Christiane	Lund født Poulsen	1803		28 juli	50	Enke	Epidemisk Kolera		Afdøde Lund	Lysestøber		Sundbyvester

]]Dødsfaldene i forbindelse med koleraen i 1853 kan ses på arkivets databaser. Der er kommet flere søgefelter, så du blandt andet kan søge på navn, dødsdag og alder.

Illustration: Tårnby Stads- og Lokalarkiv

Bare alene at køre rundt for at tilse de forskellige patienter på hele Amager, må have været problematisk med hestedroske på de dårlige veje.

FORHOLDSREGLER

”Det skulle være godt i den tid at drikke bitre snapse. Jeg som næsten aldrig havde drukket bitre snapse eller nogen slags stærke drikke, men i denne tid jeg var der ved arbejdet,

Ny Vestergade med kvinder og børn - et stykke af Sundbyvester Landsby. Efter 1901 hed vejen Islandsgade, og efter 1951 skiftede den navn igen til Lærdalsgade. Fotograferet omkring 1900.
Foto: Tårnby Stads- og Lokalkarkiv, B4864

becom jeg min frokost [frokost var dengang et måltid mellem morgenmad og middagsmad, som blev indtaget til middag kl. 12 – red.] inde hos bager Schumacher næsten hver morgen. Jeg kunne da drikke en tre snaps af de her omtalte, som jeg aldrig hverken forhen eller siden har kunnet gjort.” Feilberg omtalte også de selvmedicinerede, som tog kamferdråber som forebyggelse. Det var han meget imod. I starten af epidemien var der ligefrem nogle der døde af kamferforgiftning. Der var også en ud-

bredt misbrug af amerikansk olie på den tid. Åbenbart har man også troet, at røgen fra en cigar kunne holde smitten væk.

Meget hurtigt efter epidemien var begyndt, opstod der problemer med at få plads til ligene. De blev hentet på vogne og derefter kørt væk.

”Jeg kom en eftermiddag omtrent kl. 5 og ville gå ind i Pederslyst for at have en bitter snaps og noget smørrebrød, men som jeg kom derhen imod, holdt der tre vogne

med lig og graverkarlene ovre fra kirkegården [det må være Tårnby Kirkegård – red.], og de der var med ligene, var inde i Pederslyst. Jeg blev da så ilde ved at komme der, at jeg ikke kom der mere på en lang tid.” Måske har den omtalte Pederslyst været en slagterforretning. Et af koleraens ofre var hustruen til slagter Peter Hansen, der boede i Sundbyøster. Ane Kirstine Andersen døde den 16. august 1853.

I folketællingen fra 1834 over Sundbyøster ses et hus, hvor der lejes ud til hele tre familier, der alle ernærede sig ved

at være slagtere. Sandsynligvis har huset ligget ud til Amagerbrogade, så kunderne let har kunnet kommet til forretningen.

Udover skolerne var vejene en af de største udgifter på det kommunale budget. Der var derfor også opsynsmænd til at godkende arbejdet.

Smidt skrev: ”Således var det en søndag eftermiddag, efter at arbejdet var færdigt og der skulle tages syn derpå af de gårdmænd og husmænd, som dertil var udnævnt, at jeg mødte der på stedet og kom førend nogen af de andre, hvorfor jeg sadte mig der i kroen ved bagerens have lige for det hus, der ligger nærmest derved for at tænde en cigar. Men som jeg sad der, begyndte et menneske at skrigе og jamre sig skrækeligen fra dette nærliggende hus. Jeg forføjede mig straks derfra, og i dette hus døde flere, efter at vi var færdige med arbejdet, da der forhen ingen syge havde været. Her fik mine folk deres kaffe kogt hver dag i den tid de arbejdede der, da man næsten ingen steder turde gå ind formedelst sygdommen”.

KAMFER

Det har en karakteristisk aromatisk, gennemtrængende lugt og med let bitter og kølende smag. Det blev tidligere anset for at stimulere blodcirkulationen. Virkningen af kamfer er aldrig blevet medicinsk dokumenteret. Derimod har kamfer givet hudirritation og eksem.

Kamfer bruges nu mest i den kemiske industri og som konserveringsmiddel i lægemidler og kosmetik.

Nogle af husene i Sundbyøster på Spaniensgade set mod Øresundsvej. De to huse til venstre findes stadigvæk, ligesom husene i baggrunden også står endnu – de har adressen Kirkegårdsvej 13 og 15. Spaniensgade er sammenlagt af to gamle gader i Sundbyøster landsby – nemlig Frederik VII's Gade op mod Frankrigsgade og en del af Rolighedsstræde, som lå ned mod Øresundsvej. Fotograferet i 1981.

Foto: Tårnby Stads- og Lokalkiv, B2589

Peder Svendsen Smidts frygt for koleraen skinner igennem i hans beretning, men som gårdmand fra Store Magleby var han ikke i risikogruppen. Selv hvis han var blevet smittet, var det langt mere sandsynligt, at han overlevede koleraen, fordi han var velstillet.

KOLERAENS FØLGER

Den ekstreme situation med koleraen fik nogle til at åbne

deres hjem, fordi livet virkede så usikkert, at venlighed var mest passende; og det fik andre til at trække sig tilbage, fordi de var bange.

Epidemien varede i 13 uger, hvor langt de fleste døde fra den 24. juli til den 20. august. I de fire uger døde på Amager 280 mennesker. I alt døde 338 personer, hvor 562 blev smittet med kolera.

Feilberg havde mere end nok at gøre med at tilse de syge. Da

epidemien var på sit højeste, fik han dog hjælp af to medicinstuderende og to lægekandidater, især til patienterne der boede langt væk fra Feilberg. Ligesom der efterhånden også kom sygepassere, der kunne passe de syge. Præsten og graverne har haft mere end rigeligt at se til med at fjerne og begrave ligene.

I sin rapport skrev distriktslægen, at de fattige familier blev dobbeltramt, dels var de mest udsatte, dels fik de ingen indtægt, mens de var syge. Feilberg mente, sogneforstanderskabet hverken havde evne eller midler til at gøre noget ved problemerne. Han kontaktede

derfor fabrikant Holmblad og præsten ved Tårnby Kirke, Jørgen Hjort Lautrup. De fik indsamlet penge så der kunne oprettes fem spiseanstalter i sognet, hvor der kunne uddeles ”sund og kraftig mad” til de nødlidende.

Tårnby fattiggård blev indrettet som sygehus, imens blev de fattige sikkert flyttet ud på gårdene. Derfor blev epidemien ikke så slem i Tårnby landsby, da de syge og de raske kunne adskilles, hvilket især hjalp i de fattigste og mest overbefolkede hjem. Desuden var hjælpen til de syge mere rationel, når den blev samlet ét sted.

FEILBERGS OPGØRELSE

Landsby	Folkemængde	Deraf døde
Sundbyvester	1.359	108
Sundbyøster	1.271	109
Kastrup og Kastrup Værk	636	55
Tårnby og sammes sygehus	548	36
Maglebylille	230	4
Hollænderby [Store Magleby]	ca. 800	1
Dragør	ca. 1.670	20
Saltholm*	28	5

* Der boede fast 28 på øen, men om sommeren kom sæsonarbejdere for at bryde kalk, og så boede der omtrent 70 mennesker.

PRÆSTEN

I et brev af den 31. august 1853 fra Jørgen Hjort Laurrup, som var præst ved Tårnby Kirke under koleraen, fortalte han om epidemien på Amager til sin fætter, som var præst ved Tryggelev Kirke på Langeland.

Laurrup skrev: ”... der er næppe een Familie i de 4 nordligste Byer, uden at Dødsenglen har berøvet dem nærmere eller fjærner Led i Familiekredsen.”

De mange døde havde store konsekvenser – også for præsten. ”Efter faa Dages Forløb var Ligkisterne opbrugte, Snedkerne kunde ikke tidsnok faae nye færdige, ingen var at erholde i København, hvor man maatte forskrive fra Roskilde, Lighusne kunde ei rumme alle Ligene, Graveren kunde ikke faae det tilstrækkelige Antal Grave færdige. Dagligen blev snart han, snart en Anden af dem syg, næsten

Tårnby Kirke med nogle af de gamle gravsteder i forgrunden. Indtil Sundby Kirke blev bygget i 1868-1870, var Tårnby Kirke den eneste kirke i det meget store sogn. Først i 1878 blev Sundby udskilt som et selvstændigt kirkesogn med sin egen menighed. Fotografi af mekanisk fremstilling fra 1926. Foto: Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B3217

Ingen vilde lade sig leie i deres Sted, og de fleste Huusmænd laae mere eller mindre syge. Daglig fik jeg slige Tidender: her holder udenfor Vogne med nogne Liig, hvortil Kister endnu ei ere færdige. Eller: Liighusene ere ganske fulde, hvor skulle vi sætte de ankomne Kister med Liig. Og til sidst det Tordenslag: Kirkegaarden kan ikke rumme flere Liig.”

Derefter indvier præsten – uden først at få lov – en lille kirkegaard beregnet til selvmordere, som ikke måtte ligge i indviet jord. Han fik dog kort tid efter tilladelsen. Den var fyldt op efter otte dage. Derefter indgik han en handel med en gårdmand om et stykke jord, der kunne indvies til kirkegård. Med alle de mange nybegravede på kirkegården var der en frygtelig stank af lig i præstegården, som præstens kone særligt beklagede sig over.

Også præsten og hans familie blev smittet med kolera. ”I Begyndelsen af Sygdommen angrebes samtidig min Kone og alle Tjenestefolkene. De laae i fire Dage ... Da de kom op, laae jeg i to Dage, men var saa heldig at slippe dermed.”

Han følte sig dog ret afkræftet bagefter.

I 1854 bliver Jørgen Hjorth Lautrup biskop, men allerede i 1856 døde han.

EFTER KOLERAEN

Ganske vist talte distriktslæge Feilberg for døve øre før kolera-epidemien, når han ville indrette et lazaret til behandling af de syge. Men i 1871 blev det bygget et såkaldt kolerahus i Maglebylille til afhjælpning af en eventuel ny epidemi.

Det var meningen at syge søfolk skulle passes og i karantæne i huset. Dermed skulle de så ikke passes rundt omkring hos borgerne i Tårnby, men kunne koncentreres til et sted, hvor medicin, vågekoner og læge var til stede. En langt mere rationel tilgang til plejen og til undgåelse af for megen smitte, som også Feilberg ønskede.

Men forholdene med hygiejne, fattigdom og smittefare var ikke meget anderledes i 1870'erne end de var under koleraen i 1853.

IDA JOHNSEN

Ida Johnsen, født Jessen, har skrevet sine erindringer, hvor hun blandt andet fortæller om forholdene i Sundby for arbejderne. Hun blev gift med præsten Johan Vilhelm Johnsen den 21. maj 1870. Han blev samtidigt præst ved Sundby Kirke på Amagerbrogade. Før hun blev gift havde hun været sygeplejerske på Almindelig Hospital. Ida Johnsen havde en stor passion for sygeplejen og det smittede også af, da hun slog sig ned i Sundby.

Ida Johnsen, født Jessen, som hun er portrætteret i sine erindringer. Formentlig er det taget omkring hendes bryllup i 1870.

Da København flød over sine grænser, blev særligt Sundbyerne interessante for de nye arbejdere. Dels lå der en del fabrikkerne her i forvejen, dels var der ikke så langt at gå til de foretagender der var på Christianshavn og i selve København. Udviklingen havde været undervejs længe, da mange fra landet søgte mod byerne særligt i 1870'erne.

Udgifterne, som var forbundet med denne indre folkevandring til hovedstadens opland, var omfattende. Samtidigt var indtægterne på landet de samme, som det altid havde været.

Gennem Ida Johnsens udgivne erindringer kan det læses, hvordan Sundbyerne tog sig ud i 1870erne. Hun havde blik for det der dengang blev kaldt sociale spørgsmål. Særligt havde hun viet sit liv til at indføre en sygepleje, der dels var mere rationel, dels også omfattede de mindrebemidlede. Hun startede det hele op på Amager, og det er i dag blevet en del af velfærdsstatens opfattelse af sygepleje som værende for alle. Hun talte også for, at pasningen af de syge foregik centralt, så flere kunne

passes samtidigt. Hun fik også lidt kommunalt tilskud til plejen. Under epidemier blev forskellen mellem rige og fattige nemlig ekstra tydelige. Smitten ramte måske nok også de mere velhavende, men udfaldet var langt mere tragisk for dem, der ikke havde midler.

Kort efter hun var blevet gift fik hun en underlivssygdom og blev sendt på rekreation formentlig omkring maj 1871. Ida og Johan Johnsen fik aldrig selv børn. Hun brugte i stedet meget af sin energi på at bedre forholdene i Sundby.

SUNDBYERNE 1870

Sundbyerne var siden koleraen i 1853 blot blevet mere befolket, uden at der var sket de store forbedringer af de sanitære forhold ved de to landsbyer. På landet gjaldt andre regler for boligbyggeri, hvor der i byerne efterhånden var flere restriktioner og regler for at bekæmpe den værste spekulation. Priserne på de små boliger blev presset op, fordi så mange søgte ind mod København for at finde arbejde. Den begyndende industri tiltrak

også nye til storbyen. Sundby blev derfor yderligere interessant med sine billigere boliger. ”Min Mands egentlige Arbejdsmark laa i Sundbyerne, som dengang var befolket med ca. 14.000 – mest fattige Arbejdere. Det saakaldte Rhabarberkvarter var endnu ikke bebygget paa den Tid, saa at alle, der ikke kunde betale en nogenlunde ordentlig Husleje paa Christianshavn, flyttede ud til Sundbyerne.”

For præstekonen Ida Johnsen var det nærmest en opfordring til at forsøge at forbedre forholdene for de fattige i Sundbyerne. Både ved indsamling til de fattige og organisering af hjælp ved sygdom.

Hun mente selv, at hun – ligesom mange kvinder på den tid – ikke kendte til offentlige forhold. I borgerlige kredse var det mere velset at interessere sig for hjemmets forhold. Ikke desto mindre udviste hun i sine erindringer stor viden om, hvad der skete i Sundbyerne og hvorfor de sociale forhold godt kunne være bedre, hvis der havde boet flere rige skatteydere.

”Sundbyerne [...] var yderst slet stillet i kommunal Henseende. Dels førte alle de mange

Fabrikker, der blev anlagt ude paa de dengang saa billige Grunde, en Hær af Arbejdere derud, der ikke kunde betale Skat, hvorimod Fabriksejerne boede i Byen eller i Villaer og betalte deres Skat til andre Kommuner. Dels var den frygtelig forsømt i sanitær Retning. Alle Lossepladserne var lagt derud; og hvis der paa denne flade kan være Tale om Fald til nogen af Siderne, var Faldet fra disse stærkest ind mod den bebyggede Del. Grøfter og Afløb var heller ikke synderligt vel arrangerede, saa det Hele gik i et i Sne og Fugtighed, og var et bundløst Morads. Vand var der ikke i alle Huse, og Drikkevandet i Brøndene var kun daarligt.” På den tid drak alle, børn og som voksne, øl – altså hvidtøl. Det var langt sundere end det meste vand der kunne drikkes i Sundbyerne og andre byområder. Vandet, der blev brugt til hvidtøllet, var kogt, og derfor var bacillerne væk. Foruden var der næring i hvidtøllet blandt andet sukker, malt og andre smagsstoffer. Vand blev selvfølgelig brugt på andre måder, som kunne videregive smitte.

Tætheden af husene og hvor mange der boede i hvert betød også meget for sundheden. De stillestående grøfter med kloakvand, møddinger og andet affald flydende rundt i gaderne var også i 1870'erne en risiko for smittefaren.

”Store Kaserer var smurt op. En Samling paa en 10-12 Stykker, de saakaldte „Ishøis Steder”, indeholdt 80 Familier, hver med et Værelse og Køkken, og ofte havde de Bunker af Børn. Flere Steder var der kun et Rum, der var utæt paa alle Kanter, alt sammen Jordbund for Epidemier af en hver Art. Overhovedet var der ikke den Nød og Elendighed, der nævnes kan, som Fattigdommen ikke havde pløjet op med sin skærende Plov.”

Beskrivelsen af Sundbyerne er fra Ida Johnsens erindring.

Ishøis steder har formentlig været på grunden ud til Amagerbrogade omtrent ved Ølandsgade, som tidligere hed Hvidtfeldtsstræde. Grosserer Peter Larsen Ishøi havde i 1859 anlagt en tømmerplads i Sundbyvester.

Nogle af problemerne der blev påpeget af lægen Feilberg i

Parti af ældre huse mellem Øselsgade og Ølandsgade i Sundbyvester, de er alle nedrevet. I Røsågade lidt længere væk ligger dog stadigvæk et af husene – stærkt renoveret – tilbage blandt alle de nyere etageejendomme. Fotograferet omkring 1972. Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B6546

1853, var stadigvæk problematiske i starten af 1870'erne. Det gjaldt det dårlige drikkevand fra brøndene, manglende kloakker og affald flydende alle vegne. Rigtig god grobund for alverdens sygdomme. Grundejerne i Sundby var også opmærksomme på affaldsproblemet. De forsøgte at få fejte rendestenen og kørt affaldet bort en gang om ugen. Det stod i Amager Bladet i 1874. Der var dog stadigvæk uhumiske gader med alt fra hestepærer til andet affald. Desuden

var folketallet i Sundbyerne yderligere steget – fra 3.141 mennesker i 1850 til 6.774 individer i 1870. Det bidrog også til svineriet.

TRO

Ida Johsen havde også øje for andre problemer ved det hurtigt voksende område ind mod København.

”I kirkelig Henseende var Sundby ligesaa forsømt og opløst som i sanitær. Da Sognepræsten, Provst Theilade,

kom dertil, fandt han en 15-16 Børn i Konfirmationsalderen, der ikke var døbte. Bryllupper og andre kirkelige Paabud var ligesaa forsømte og forvirrede. Religiøse Sekter af enhver Art maatte dog anses for Lyspunkter i al denne Sammenhoben af aandelig og timelig Enighed. Etatsraad Holmblad, der var den eneste betydelige Fabriks-herre, der havde slaaet sig ned derude ved Siden af sin Virksomhed, var dog en udmærket Støtte for det Samfund, han levede i. Hver Jul gav han ret klækkelige Summer til Præsten og Lærerne, saa at disse for nogle Maaneder kunde hjælpe lidt paa Nøden. Han foranstaltede senere, at der blev bygget en Kirke, saa at der ogsaa paa dette Omraade blev afhjulpet et Savn.” Det skrev Ida

Johnsen i sin erindring.

Der var allerede i folketællingen i 1855 registreret omtrent 40 mormoner. Desuden blev sognet forsynet med afdelinger af baptisterne og luthersk mission stiftet i 1860’erne – begge i Sundbyerne. Det var selvfølgelig affødt af den nyvundne religionsfrihed, som var trådt i kraft i 1849, da Grundloven blev indført. Andre forhold har også indvirket, og de nye retninger har agiteret godt for at få nye medlemmer. I Sundbyerne har fraværet af en synlig kirke og præst nok også betydet noget.

Det har sikkert været svært for præsten at nå rundt til alle sognebørnene – særligt i den hastigt voksende del med landsbyerne Sundbyøster og Sundbyvester, som også lå længst væk fra præstegården. Da præsten til-

THEILADE OG HOLMBLAD

Provst Peter Andreas Frederik Theilade (1808-1891) blev 1865 Sognepræst i Taarnby paa Amager. Han tog sin Afsked 1878, da Sundby blev udskilt til et selvstændigt Sognekald.

Etatsraad Lauritz Peter Holmblad (1815-1890), der var Kirkeværg for Sundby Kirke, stod paa mange Maader i et særlig patriarkalsk Forhold til Amager.

Noter fra Ida Johnsens erindringer.

lige blev ”aflønnet” efter hver kirkelig handling, har betalingen fra de mindrebemidlede i arbejderkvarterne sikkert heller ikke lokket præsten så tit på de kanter.

Der er omtrent 4 km fra krydset Amagerbrogade og Englandsvej hen til Tårnby Kirke – ud af den gamle kirkevej. Det lyder jo ikke af meget nu om dage, men på de dårlige veje fulde af huller, uden for-tov, ingen snerydning om vinteren og ingen læ for vinden, så var 4 km hen til kirken og 4 km hjem efter endt gudstjeneste nok ikke højt på listen for en søndag. For rigtig mange var deres eneste fodtøj til den slags ture deres træsko. Mange arbejdere og tjenestefolk arbejdede i øvrigt også tit om søndagen. I Slutningen af 1800-tallet havde en del dog fri det halve af søndagen.

SUNDBY KIRKE

Tårnby Kirke skulle tillige dække et meget stort areal og mange mennesker i menigheden. Det ses især ved sammenligning med andre af sogne, hvor Tårnby mere lignede en købstad med stort opland end

et landdistrikt. Tårnby Kirke kunne rumme omkring 400, hvilket ikke rakte langt til en befolkning på næsten 9.500 i sognet.

At få bygget en kirke mere var nødvendigt for at spænde over hele området ind mod København. Der havde tidligere været ansat en hjælpepræst, men der var brug for en kirke til at forestå de mange kirkelige handlinger, som kom med et folkerigt område.

Sundby Kirke var da også spar-ket i gang af lokale kræfter.

I gaden Lærdalsgade lå foruden baptisternes kapel *Salemsskabet*, huse og husmandssteder. Baptisterne havde holdt til først i en privat bolig på Tingvej 27, hos Villadsen. Derefter i baghuset til ejendommen på hjørnet af Amagerbrogade og Kurlandsgade, dengang Absalonsgade. Derefter i lejede lokaler inden kapellet blev bygget. Salemsskabet blev indviet den 30. oktober 1887.

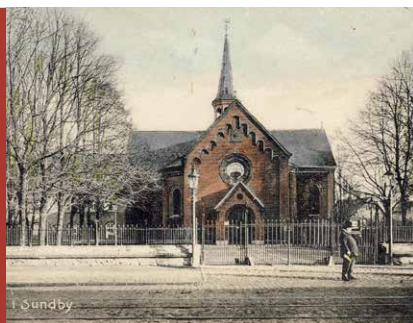
Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B6556

I oktober 1868 blev der indbudt til at bidrage til opførelsen af en ny kirke i Sundbyerne. Blandt andet stod Etatsråd Holmblad sammen med andre vigtige personer i front med indsamlingen. I penge var der blevet indsamlet 13.500 rigsdalere, mens der i gaver var indsamlet for 2.000 rigsdalere. Gaverne var blandt andet et varmeapparat, lysekroner, døbefont og alterstager. Ligeledes kom Københavns Universitet med et tilskud på 3.500 rigsdalere. Universitetet var dengang ejere af Tårnby Kirke, og de har vel ment sig forpligtet til også at give Sundbyerne en kirke. Jorden, som

kirken er bygget på, var grosserer Christian Holms. Han skænkede en tønde land til formålet. Han var en af sønnerne af Jacob Holm, der i 1794 havde startet en produktion af reb og tov op. En del af fabriksbygninger er nu indgået i Amager Centret.

Jacob Holm var urtekræmmer med base på Christianshavn, og hans målgruppe var især den stigende befolkning på Amager. Desuden havde han en handelsflåde med mange skibe. Han og hans sønner var bosat i staden København, og ikke i Tårnby sogn. De var altså nogle af dem der ikke betalte skat i Sundby.

Da pengene var indsamlet, blev grundstenen lagt den 6. december 1869 af provsten Peter Andreas Theilade, som var sognepræst i Tårnby Sogn. Sundby Kirke blev indviet den 11. december 1870 af provst Theilade. Kirken kunne rumme hen ved 350 siddende besøgende. Det var en udvidelse af kirkepladserne og en mulighed for at give de mange sognebørn i Sundby en kirke i lokalområdet. Der var dog mange gamle Amagerslægtter, der stadigvæk kun ville betjenes

Sundby Kirke er bygget som en korskirke i en rundbuestil af røde sten. Kirken ligger ud til landevejen, den nuværende Amagerbrogade, dvs. på grænsen mellem Sundbyøster og Sundbyvester. Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B3254

Familie på gårdspladsen til Holmbladsgade 9. Fra venstre: Ejner, tante, lillebror, Ellen, onkel og Charles. Ellen blev senere gift Ingvarsen
Huset var delvist i bindingsværk og delvist muret. I haven var der de dengang meget populære konkylier, mange blomster og en urtehøve med porrer og rodfrugter. Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B6559

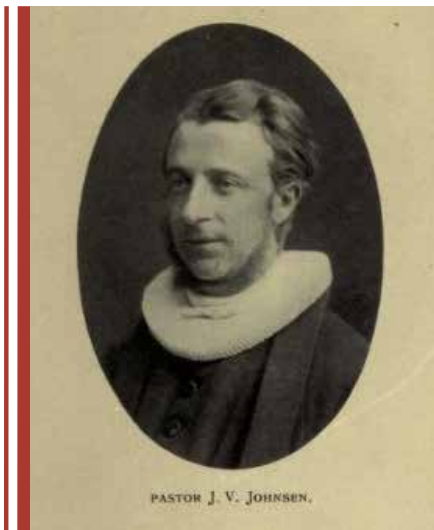
gennem den gamle Tårnby Kirke. I 1878 blev Sundby et egentligt kirkesogn, som ikke var underlagt Tårnby Sogn.

Den nye præst og hans frue fik rigeligt at bestille, beretter Ida Johnsen.

”Da Kirken var færdig, blev vor Bolig flyttet ned ved Siden af den, og her ventede nu min Mand et kolossalt Arbejde. Tidlig og silde vandrede han om i dette Kaos om Hverdagene, og han kendte ikke Hvile om søndagen. Der var ofte 15-16 Børn at døbe, store Alter-

gange, og 10 å 12 Brudevielser var ingen Sjældenhed.”

Præsten havde mange kirkelige handlinger at varetage, mens præstefruen Ida Johnsen især gik i gang med velgørehed. Især havde hun med sin baggrund som sygeplejerske fra Diakonissestiftelsen og sit arbejde på Almindelig Hospital en stor interesse i sygepleje. I øvrigt var hendes mand præst på Almindelig Hospital, før han kom til Sundby Kirke. Han bakkede op om sin kones frivillige arbejde i Sundbyerne.

Johan Johnsen, som han er portrætteret i Ida Johnsen's erindringer. Formentlig er det taget omkring deres bryllup i 1870.

Mange kvinder på den tid fik ikke lov til at iværksætte i det offentlige rum eller være med i en offentlig forening. Ida Johnsen forsøgte få sygeplejen sat i system, så epidemier kunne håndteres foruden at den enkelte sygdomsramte kunne passes, så andre i familien kunne bruge kræfterne på at sørge for indtjeningen til familien. Der var i hendes tanker med sygeplejen en klar tanke på de sociale forskelle, der gjorde sig endnu mere gældende ved sygdom.

HJÆLP OG FATTIGDOM

Det var ikke kun de velstillede industripatriarker som Holmblad, der bidrog til indsamlinger til nødlidende. Også helt almindelige arbejdere, der ikke selv havde for meget, gav til velgørenhed. Ida Johnsen beskrev her forhold, som ellers sjældent er blevet belyst eller dokumenteret.

”Midt i al denne Fattigdom, Nød og Last af enhver Art, viste der sig en Redebonhed til at hjælpe og yde, endog med store Opofrelser, der rørte os dybt, men som egentlig hyppigere findes hos de Hjem-søgte end hos de Velstillede. Naar man fortalte om et Sted, hvor det var særligt slemt, hændte det tit, at der kom Hjælp samme Dag. De Fattige havde da tit slaaet sig sammen, og af deres Fattigdom blev saa én Elendig hulpen. Gud véd, hvorledes de fik Midlerne samlet? Dette gjorde det uendelige Arbejde rigt og lykkeligt, saa at vi begge trods alle Anstrængelser følte os saa hjemlige, naar vi om Aftenen mødte disse Skarer af Arbejdere, der vendte hjem fra de mange Fabriker, til de trange

Gader, hvor Lugten af Sild og Kartoffler mødte os alle Vegne i Gyder og Smaaveje.”

SUNDBY 1876

Det arbejde, som Ida Johnsen gjorde for området med den begyndende rationelle sygepleje, havde uden tvivl stor betydning i de fattige kvarterer. Ligesom hendes ideer også betød meget for den moderne sygepleje.

”Den sidste Vinter, jeg boede i Sundby, indtraf den sidste Epidem, jeg oplevede – Kopperpepidemien – der mest ytrede sig som sorte Kopper; men da havde jeg faaet Plejen drevet op til elleve Sygeplejersker, og vi havde et rigeligt Forraad af Senge, Klæder og Plejemateriel af alle Arter, samt hele Befolkningens Tilslutning og Tillid, saa vi klarede denne Epidemiet godt med de utrættelige

Sygeplejersker.” Det berettede en stolt Ida Johnsen.

For Tårnby havde Ida Johnsens erindringer om sygeplejen og hendes liv den sideeffekt, at vi har fået en lille beskrivelse af, hvordan hun mindedes forholdene i Sundbyerne.

SUNDBY OG TÅRNBY

De store forskelle mellem det industrielle Sundby og det landlige Tårnby førte til, at Sundbyerne blev en separat sognekommune fra den 1. januar 1896. Det skete på trods af, at stærke kræfter forsøgte at få Sundbyerne ind under Københavns Kommune for at få et tilstrækkeligt skattegrundlag til at håndtere de store byrder, der var ved at være opland til hovedstaden. Allerede fra den 1. januar 1902 kom den nyoprettede kommune ind under København.

TÅRNBY STADS- OG LOKALARKIV

Du kan henvende dig til arkivet i bibliotekets åbningstid. Se åbningstiderne for biblioteket på www.taarnbybib.dk

En del materiale kan du finde i TÅRNBY-RUMMET på Tårnby Hovedbibliotek, Kamillevej 10

De lokalhistoriske fotografier fra Tårnby kan du se på www.arkiv.dk

Du kan se de lokalhistoriske udstillinger

MIDT PÅ AMAGER og KASTRUP GLAS på Kastrupgårdsamlingen, Kastrupvej 399
Se åbningstider på www.kastrupgaardsamlingen.dk

PERMANENTE og SKIFTENDE UDSILLINGER på Plyssen, Amager Strandvej 350
Se åbningstider på www.plyssen.dk

Hans Nielsen Ahrenkildes gård på hjørnet af Amagerbrogade (Amagervej) og Øresundsvej. Efter at have drevet gården solgte han ejendommen til indretning af et Amager Tivoli. Han flyttede til en nybygget gård på Kastrupvej, som nu for længst nedrevet. Den lå omtrent der, hvor Kretahusene ligger. Tegning af E. Jensen fra 1900. Tårnby Stads- og Lokalarkiv, B5095

Gårdmand Hans Nielsen, som senere tog navnet Ahrenkilde, kom fra Sundbyøster. Han blev den sidste sognerådsformand for det samlede Tårnby Sogn. Og han blev den første sognerådsformand for Sundbyerne i 1896.